

**Ўзбекистан Республикасы
Халық билимлендириў министрлиги**

**Әжинияз атындағы
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық
институты**

**2016-жыл «Саламат ана ҳәм бала жылы»на бағышлаған
«Илим ҳәм тәлим-тәрбия – жәмийеттиң интеллектуал айнасы»
атамасындағы Республикалық илимий
теориялық ҳәм әмелий конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ**

**2016 йил «Соғлом она ва бола йили»га бағишланган
«Фан ва таълим-тарбия – жамиятнинг интеллектуал кўзгуси»
мавзусидаги
Республика илмий-назарий ва амалий анжуман
МАТЕРИАЛЛАРИ**

V болим

Нөкис-2016

**5 СЕКЦИЯ
ТӘБИЙ ИЛИМЛЕР**

Ажиев А.Б., Баходирова Д., Наурызбаева Г. Особенности состава хозяйственно-ценных растений Республики Каракалпакстан.....	6
Жумамуратова А., Жумамуратов М.А., Сдыков И.М., Юлдашева Б., Жумамуратова В.А. Нейтрон-активациялық метод жәрдеминде мәдений егинлердің топырақтың элементлик қурамына тәсирин үйрениў.....	7
Осербаева Т., Есбоғанов Р.О. Дуккакли дон экинларининг ўсиб ривожланиш ўзгачаликлари.....	8
Балтабаев М.Т., Ражабова С.К. Лимон өсимлигиниң гуллери хәм мийўелери	10
Абдиганбаров А.С., Есимбетов Р.М. Ас ләблебиниң адам ден саўлығы ушын пайдалы қәсийетлери.....	11
Камалова Н.Б. Заранг (асег) дарахтини уруғкўчатини етиштириш.....	13
Турганбаев Р.У., Машарипова Х. Яйлов ва чорвачилик муаммолари.....	14
Осербаева Т., Есбоғанов Р. Мошнинг «Радость» навининг экиш муддати ва мьёрларининг барг юзаси шаклланишига таъсири.....	16
Узакбергенова З.Д., Сидрасулиева Г.Б. Производные α -аминокислот - потенциальные лиганды для координационных соединений.....	17
Балтаниязов Ж.С. Манзарали япон тухимаги (сафораси) <i>saphora japonical</i> дарахтини кўпайтириш технологияси.....	18
Утепбергенов А.Р. Овощ-палыз егинлеринде шырынжалардың түрлери, зыяны хәм оларға қарсы биологиялық усылды қолланыў.....	19
Утепбергенов А.Р., Хожасова Г. Өсимлик шырынжаларының биоэкологиялық раўажланыў өзгешеликлери.....	20
Абдурахманова У.К., Аскарова М.Р., Хамидов С. Кумушнинг пектрофотометрик анализи.....	22
Аскарова М.Р., Абдурахманова У.К., Холмуродов Х. Госсиполнинг реагентлик хусусиятини спектрофотометрик усулда ўрганиш.....	24
Kosnazarov K.K., Durdibaeva R.K. Dukkakli don ekinlari va ularning yer-yuzida va O'zbekistonda tarqalishi.....	25
Абдикамалова А.Б., Хамраев С.С., Абдисаттарова Э.А. Технология приготовления бентопорошков.....	26
Алланиязова М.К., Уббиниязова Л., Далимов Д.Н., Тилябаев З., Еримбетова Г. Структурно-функциональная активность бис-амино-этиловых эфиров оксидимасляной кислоты.....	28
Алланиязова М.К., Уббиниязова Л., Далимов Д.Н., Курбанбаева А., Курбанбаева П.Х. Спектральное изучение бис-аминоэтиловых эфиров оксидимасляной кислоты.....	29
Нурымбетов Б.Ч., Абдиреймов К.Б. Изучение мергеля Порлытауского месторождений Каракалпакстана.....	31
Джуманова З.К., Кайратдинова Ш.М. О реакционной способности мономерных соединений лигнинов.....	32
Ганиев И.Б., Наубеев Т.Х., Бекполатова Б.Т., Утениязов К.К. Силеностерон синтези.....	33

МАНЗАРАЛИ ЯПОН ТУХИМАГИ (САФОРАСИ) *Saphora japonica* L. ДАРАХТИНИ КЎПАЙТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Ж.С.Балтаниязов

Тошкент Давлат аграр университети Нукус филиали

Ўзбекистон Республикаси биринши Президенти И.А.Каримов раҳбарлигида кўкаламзорлаштириш ва ободанлаштириш ишларига катта эътибор берилди. Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 7 сентябрдаги “Япон сафораси” дарахтини кўчатларини экишни кўпайтириш тўғрисидаги қабул қилинган қарори, шунингдек, баҳорги кўчат экиш мавсумида мустақилликнинг 25 йиллигига 25 тупдан кўчат экиш бўйича олиб борилган ишлар киши кўзини қувонтиради.

Ҳозирги вақтга бизга маълумки Қорақалпоғистон Республикасида экологик вазият йилдан йилга ёмонлашганлигини, худди шундай дарахтларни шу шароитга мослаштириш экология вазиятини янада барқарорлаштиради.

Япон тухимаги (сафораси) *Saphora japonica* L. дарахти Қорақалпоғистон Республикаси шароитига мослашганлигини ўрганишда шу нарса маълум бўлдики, бу дарахт узининг қурғоқчиликка чидамли, ёруғ севарлиги ва тез ўсувчанлиги билан ажралиб туради, тупроқ танламайди, шўрланишга мойил ерларда ҳам ўсадиган манзарали дарахт ҳисобланади.

Япон тухимаги уруғлари ва пайвандлаш йўллари билан кўпайтирилади. Уруғларини сепишдан олдин ерларга ишлов берилади. Бу ишларнинг вазифаси куйидагилардан иборат

🌱 Парваришни камайитириш, микробиологик фаолиятини кучайтириш ва хайдалган тупроқ қатламини озикланиш режимини яхшилаш мақсадида тупроқ юқорги қатламини юмшоқ, текис катта кесакларсиз тайёрлаш.

🌱 Далани ёввойи ўсиб чиққан ўтлардан тозалаш.

🌱 Тупроқни бўлажак дала ишлари, энг аввало уруғ сепиш учун тайёрлаш.

Уруғ сепишдан олдин тупроққа ишлов беришда борона, культиватор ва молалардан фойдаланилади.

Тайёрланган эгатлар тўғри бўлиши шарт, уларнинг узунлиги эса 100-150м, эгатлар ўртасидаги масофа 60-70 см, баландлиги 20-25 см га тенг бўлиши керак. Эгатлар трактор ёрдамида таёрланади.

Уруғларини сепишдан олдин баъзи камчиликларни бартараф этиш мақсадида, назорат суғориши ўтказилади. Уруғлари кўкламда сепилади. Кўкламда уруғлар сепилганда уларга кўкламги совуқлар унчалик хавф туғдирмайди, тупроққа эса юмшоқ ва уларнинг униб чиқиши учун намлик етарли даражада бўлади, уруғларни эса кемирувчиларнинг зарарлаши хавфи кам бўлади. Стратификация қилинган уруғлар нам тупроққа сепилади.

Уруғларни сепиш меъёри гектарига 50-150 кг булса, уруғларни 1-2 см чуқурлиги экиш тафсия қилинади.

Япон тухимаги (сафораси) *Saphora japonica* L. , тез ўсувчи ўсимлик;

Унинг бўйи 20 м дан ортади, шох-шаббаси ёйик, шарсимон, ниҳоятда манзарали дарахт ҳисобланади.

Барги тукиладиган, танаси туғри шаклли, новдалари ёйилиб кетган дарахт. Гуллаш ва мева беришга эрта киришади (5-7 ёшида). Қимматли ёғоч беради. Гулшалари ва дукаклари дориворли аҳамиятга эга.

Япон тухимаги май ойида гуллайди. Дуккаги октябр ойида етилади, у дарахтда осилиб туради. Уруғи қора бўлиб, у баҳорда сепилса, 10-15 кундан сунг униб

чиқади. Ўқ ва ён илдизлари бақувват бўлиб ривожланади, тўнкасидан кўкаради. Япон тухимаги Қорақалпоғистон шароитида кўкаламзорлаштириш ишларида кенг қўллаш тавсия этилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А.К. Қайимов, Э.Т. Бердиев «Дендрология» Ташкент-2011 йил.
2. Г.П. Озолин «Ўзбекистон тераклари» Ташкент-1957 йил.
3. С.М. Аблаев, Я.Х. Юлдашов «Маданий ўрмонлар» Тошкент-2008 йил.

ОВОЩ-ПАЛЫЗ ЕГИНЛЕРИНДЕ ШЫРЫНЖАЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРИ, ЗЫЯНЫ ХӘМ ОЛАРҒА ҚАРСЫ БИОЛОГИЯЛЫҚ УСЫЛДЫ ҚОЛЛАНЫҰ

**А.Р.Утепбергенов - доцент, Б. Панаева - ассистент
ТашМАУ Нөкис филиалы**

Республикамыздың аўыл хожалығында пахта, бийдай хәм салы егинлери менен бир қатарда халқымыздың базары менен дастурқанын толтырып туратуғын овощ-палыз егинлери көплек жетистириледі. Лекин бул егинлерден жоқары сапалы, экологиялық таза өнім жетистириўде аўыл хожалық егинлеринде ушырасатуғын өсимликлердің зыянкеслери, яғный майда зыянлы жәнликлер егинге зыян берип, күтилетуғын өнімнің муғдарын хәм сапасын төменлетип, оларға қарсы гүрес илажлары өткерилмегенде 50-60 пайыз өнімди набыт етеди. Сонлықтанда өсимликлерди зыянкеслерден қорғаў усылларын хәзирги заманға сай раўажландырыўдың әҳмийети артып бармақта.

Овощ палыз егинлеринде зыянкеслерге қарсы комплекс химиялық дәрилерди ислетиў муғдарының қысқартылыўы нәтийжесинде зыянкеслердің тарқалыў дәрежеси хәм зыяны жылдан жылға артып бармақта. Әсиресе кейинги жыллары сорыўшы зыянкеслерден шырынжалардын овощ-палыз егинлеринде көплек ушырасыўы сезилмекте.

Қыслаўдан шыққан шырынжалар апрель - май айларында овощ-палыз егинлерине көп зыян береді. Зыянкестің қанатсыз әўладлары атыз шетлериндеги, жап салма бойларындағы жабайы шөплерде раўажланып, май айының екінши он күнлигинен баслап қанатсыз әўладлары арасында тири туўатғын қанатлы аналықлары (тарқатыўшылары) пайда болып овощ-палыз егинлерине ушып өтеди хәм қанатсыз шырынжаларды көбейтеди [Торениязов: 1]. Май айының екінши он күнлиги менен июн айының биринши он күнлигинде қаўын, қыяр хәм капустада зыянкестің личинкалары көплек көбейип жапырақтың астынғы, үстинги таманларына хәм өсиў точкасына жайласып алып, өсимлик клетка ширесин сорып азықланады. Нәтийжеде өсимликтің жапырақлары бүрилип, өсиўи әстелеседи. нәтийжеде егиннен алынатуғын өнімнің муғдары хәм сапасы төменлейди [Хўжаев: 2]. Бундай жағдай Қарақалпақстан шараятында хәр жылы овощ-палыз егинлеринің 40-70 пайызында ушырайды.

Овощ-палыз егинлеринен памидор, қыяр, капуста, қаўын, палаўқабақта хәм т.б. егинлерде шырынжалардың көбейип, 50-60%-ке зүрәттиликти төменлетиўи, өнімнің сапасының бузылыўына алып келиўи хәтте өсимликти толығы менен набыт етиў жағдайлары ушырамақта.

Демек илимпазлардың алдында шырынжаларға қарсы илимий жақтан дәлийлленген комплекс илажларды ислеп шығыў ушын зыянкестің түрлерин